

Digitaliseret af | Digitised by

Forfatter(e) | Author(s):

Müller, Theodor A.; udgivet ved
Studentersamfundet.

Titel | Title:

Troen paa Aander og Guder

Udgivet år og sted | Publication time and place:

København : Det Schubothske Forlag, 1897

Fysiske størrelse | Physical extent:

60 s.

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

J. A. Müller.

Troen

paa

Aander og Guder.

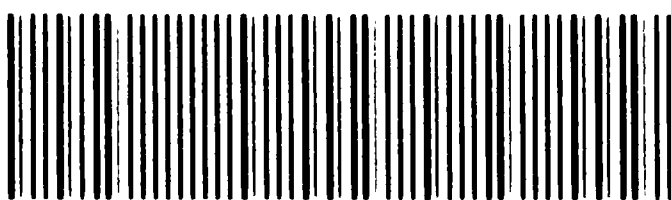
1897.

14. 285

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

130021584305

TROEN

PAA

AANDER OG GUDER

AF

THEODOR A. MÜLLER

Die Natur ist einfacher als irgend
ein Mensch begreifen kann.
Goethe.

KØBENHAVN

DET SCHUBOTHESESKE FORLAG

J. L. LYBECKER OG E. A. HIRSCHSPRUNG

1897

UDGIVET VED STUDENTERSAMFUNDET.

O. C. Olsen & Co , Kjøbenhavn.

Naar den, der til daglig beskæftiger sig med de saakaldte »menneskelige« Videnskaber, engang imellem har foretaget et kort Strejftog over paa Naturvidenskabernes Omraade gennem Darwins, Huxleys og Helmholtz' Bøger, vil han i Reglen føle sig slaaet af disse Videnskabers uhyre metodiske Overlegenhed; han vil let gribes af Ønsket om, naar han vender tilbage til sit eget Omraade, at kunne føre med sig noget af deres brede og enkle Synspunkter, der er i Stand til at rumme Kendsgerninger fra alle Lande og Tider, af deres Overskuelighed og Lovmæssighed. Folk anser hyppig saadanne Tilbøjeligheder for højst urimelige for Aandsvidenskabernes Vedkommende. Ting som Samfundsformer, religiøse Forestillinger, Kunstens og Literaturens Frembringelser er — mener man — altfor brogede og uensartede, altfor vilkaarlige og sammensatte til at kunne klassificeres, som man klassificerer Dyr og Planter, og til at kunne indordnes under almindelige og til alle Tider gældende Udviklingslove.

Ikke mindst gælder dette de forskellige Landes og Tidets Forestillinger om det Overnaturlige. Og virkelig, faa Ting synes ved første Øjekast i den Grad at være Udslag af en vilkaarlig og lunefuld

Fantasi og ubeherskede af al lovbunden Udvikling som den besynderlige Verden, hvor Forestillinger om Sjælevandring, Aandebesættelse og talende Dyr betragtes som naturlige og dagligdags, hvor Menneskene omgaas og maa tage Hensyn til Væsner som de bredmundede Drageuhyrer, som Kineseren forsoner med Gaver, og til Norlandsnattens Genfærd og Drauger; hvor man træffer Arkadiens bukkefodede, fløjtespillende Satyrer Side om Side med ægyptiske Dyreguder, Homers banketfejrrende Gudehof og alle de andre Aandevæsner, som i utalte Hærskarer træder os i Møde fra Rejsendes Skildringer, fra de gamle Folkeslags Skrifter og fra Musæernes Gemmer.

Hensigten med dette Smaaskrift er at vise, hvorledes disse Forestillinger, saa uensartede og brogede de end ser ud, lader sig føre tilbage til faa og simple Typer, der gentager sig i samme Former alle Steder paa Jorden, — hvorledes de, forvirrede og sindssyge som de staar for os, ere fuldstændig naturlige og fornuftige i deres Oprindelse og for de Folk, der har dannet den, ingenlunde vilkaarligt Fantasteri, men Resultater af Erfaring og Fornufts slutning; — endelig hvorledes de lader sig ordne i en naturlig Udviklingsrække, hvor Fremskridt følger Side om Side med Fremskridt i materiel Udvikling.

Ved denne Udviklingsrækkes Slutning staar de store Kulturfolk med deres ophøiede, religiøse Forestillinger, ved dens Begyndelse deres vilde og barbariske Stamfædre. Af de Levninger, disse gamle Forfædre f. Eks. her i Danmark har efterladt af

Grave, Redskaber, Vaaben o. s. v., kan vi se, at deres materielle Kultur i intet væsentligt har været forskellig fra nulevende vilde Folks. Indretningen af deres Grave som Bolig for de døde, Ofringerne af Vaaben og Spise, ligesom meningsløse gamle Levninger i Kulturfolkenes Anskuelse, viser det samme for de religiøse Forestillingers Vedkommende. Ligheden er saa stor, at kun en Kender kan se Forskel paa de Vaaben og Boliger for de døde, som en Indianerstamme og dem som Danskernes vilde Forfædre have forfærdiget. Enkelte Steder f. Eks. i det gamle Ægypten kan vi ogsaa direkte følge den religiøse Udvikling fra et Standpunkt, der nøjagtig er som moderne Vildes, til ret høje Udviklingstrin. Kulturfolkene have engang passeret de Standpunkter, hvorpaa nulevende vilde og barbariske Folk staar. Vi ere dertor ikke indskrænkede til at studere Kulturfolkenes Udvikling gennem bevarede, gamle Efterretninger; vi kan studere den gennem moderne vilde og halvt kultiverede Folk, om hvem vi have bedre Efterretninger. Hele den religiøse Udvikling kan studeres hos nulevende Folk, ligesom Udviklingen af organisk Liv kan studeres i nulevende Arter, »der repræsenterer ethvert Udviklingstrin lige fra encellede Organismer til den højeste kendte organiske Udvikling — Mennesket.«

1. Hvorledes er Troen paa Sjæle og Aander opstaaet?

Ved et Forsøg paa at udfinde de religiøse Forestillingers Oprindelse og Udvikling, vilde det

følgelig være heldigst, om man kunde finde ganske religionsløse Stammer og Stammer, hos hvem de religiøse Forestillinger var i deres første Vorden, og hos hvem man kunde studere Aarsagerne og Betingelserne for deres Opstaaen. Dette lader sig imidlertid ikke gøre. Vi kunne ikke med Sikkerhed paavise noget religionsløst Folk; de Eksempler, Rejsende have anførte, ere i hvert Fald meget omstridte.

Derimod lader der sig i stort Antal paavise Stammer, der religiøst staar paa meget primitive Udviklingstrin. Hvad de har af religiøse Forestillinger, naar næppe ud over Troen paa en Verden af Spøgelsesjæle, der paa mange Maader griber bestemmende ind i Menneskenes Liv, skadende og vel ogsaa gavnende; Mennesket vedbliver efter Døden at leve som en saadan Spøgelsesjæl; i Dyrene bor der andre Sjæle, som maaske engang har været Menneskesjæle, og al Bevægelse i Naturen som Lyn, Regn, o. s. v. skyldes Sjæle. Nogen Forestilling om et enkelt Væsen, der hæver sig over disse Sjæle og hersker over dem, har skabt Verden, beskytter Menneskene o. s. v. findes ikke hos disse laveste Folk; den udvikler sig, som vi skulle se, af Sjæletroen, men først paa langt højere Kulturtrin.

Ere vi imidlertid ikke i Stand til at paavise noget religionsløst Folk, kan vi derimod den Dag i Dag hos vilde Folk iagttage, hvorledes de tidligst paaviselige religiøse Forestillinger ere opstaaede. De nar alle deres Oprindelse i Troen paa Sjælen som Aarsag til »Liv« hos Mennesker, hos Dyr og i Naturen. De engelske Forfattere, Spencer

og Tylor, har paavist, hvorledes vi i denne Antagelse har en primitiv videnskabelig Theori, der har den Fordel paa en simpel og for vilde Folk tilfredsstillende Maade at forklare en Mængde Foreteelser, der til alle Tider vil trænge sig frem i Folks Tankeliv og fordre Forklaring; den er saa simpel og saa nærliggende, at den af alle Folk hele Jorden over opstilles i ganske ensartede Former. Vi skal i det følgende betragte den og de videre Slutninger, der logisk og naturligt drages af den.

De staa for os som »overnaturlige«; for det barnlige Udviklingstrin, der har frembragt dem, ere de naturlige. De er primitive videnskabelige Hypotheser.

Forestillingen om, at der findes en fra Legemet forskellig Sjæl, som vedbliver at leve efter Døden, er opstaaet ved, at man har antaget Drømmebilledet af afdøde for virkelig eksisterende ude i Naturen. Moderne Kulturmennesker er i Reglen paa det rene med, at Drømmebilleder ikke fremkaldes af en Genstand uden for os saaledes som Synsbilledet i vaagen Tilstand. Hvis én imidlertid har drømt om en Ven og saa senere faar at høre, at Vennen pludselig er død paa samme Tid, som han havde Drømmen, er der mange, der vil mene, at det virkelig har været den døde, der har besøgt Vedkommende. Og viser Synsbilledet af en afdød sig endog i vaagen Tilstand, saaledes som det kan ske i nervøse Svækkelses- eller Ophidselsestilstande, er der endnu flere, der vil tro, at den afdøde virkelig har vist sig.

Vilde og barbariske Folk har al-

drig lært rigtig at skelne Drøm fra Virkelighed. Viser den døde Kammerat sig for dem i Drømme, maa det følgelig — det er jo den mest nærliggende Forklaring — være, fordi der et eller andet Sted findes et Afbillede af ham, lignende Legemet, der er smuldret hen i Graven. Kun maa det være langt finere og flygtigere, thi det kan jo smyge sig gennem Hyttens lukte Dør — noget som en Damp eller »Aanden« i kold Luft eller som en Skygge. Men antager man først Tilværelsen af en saadan Sjæl, saa faar man dermed samtidig en fornuftig og simpel Forklaring paa en Masse af de Foreteelser, der til alle Tider mest har sat Folks Tanker i Bevægelse: hvad er Søvn, og hvad er Død? Hvad er Vanvid, og hvad er Besvimelse? Hvor kan det være, at det ellers saa urolige Menneske, naar Mørket bryder frem, synker hen uden at bevæge sig eller tale for saa atter at rejse sig efter om Natten at have færdedes i fjærne Egne og blandt fremmede Mennesker? Eller at det, naar et Spyd har boret et Hul i Legemet, og Blodet er strømmet ud og Aandedrættet er standset, synker hen ganske som om Natten, men for aldrig mere at rejse sig? — Ja, det maa vel være saa, at det er det skyggeagtige Billede, som efter Døden kan vise sig for de efterlevende, at det er det, der gør, at Legemet lever og bevæger sig og sanser og taler. Naar det gaar ud af Legemet, det være sig nu med Aanden gennem Munden eller Næsen eller med det udstrømmende Blod gennem

Saaret¹⁾, saa ligger Legemet sanseløst hen. Om Natten, naar Legemet hviler, gaar Skyggen paa egen Haand, og ser de mange underlige Ting, man kan huske om Dagen. Og bliver Legemet beskadiget ved Hug eller Stød, vender den ikke mere tilbage, og saa falder Legemet hen i Forraadnelse. Kanske den undertiden heller ikke kan finde hjem til sit Legeme eller er bleven holdt tilbage et Steds. — Derfor tillægges der Drømme Betydning, thi hvad Sjælen ser paa sine Udflugter om Natten er jo lige saa virkeligt som, hvad den ser om Dagen.

Eksempler, som visc, at vilde og barbariske Folk virkelig anser, hvad der hænder i Drømme, for lige saa virkeligt som, hvad der hænder dem i vaagen Tilstand, og at det er fra Drømmebilledet af den afdøde, at man slutter til Tilværelsen af en Sjæl, vil man finde i en Masse Rejsebeskrivelser fra vilde Folk. Den engelske rejsende, Mr. Howitt, fortæller saaledes, for blot at nævne et Eksempel, hvorledes en Kurnai-Australier berettede ham de underlige Ting, han havde udført i Drømme. Howitt afbryder ham da: »Men tror du da virkelig, at din Aand kan gaa ud, mens du sover?« Hvertil Australieren ufortøvet svarer: »Ja, det maa den

¹⁾ Aande og Aand = Sjæl er samme Ord hos en Masse Folk. Fordi Sjælen forlader Legemet med det udstrømmende Blod slutter f. Ex. d. gl. Testamentes Jøder, at Sjælen „er i Blodet“. Derfor „raaber“ det uskyldig udgydte Blod, og derfor Moselovens Forbud mod at nyde Blodet, da man derved faar en fremmed Sjæl i sig. („I skulle aldeles ikke nyde Blodet, ti alt Køds Sjæl er i Blodet“).

da kunne. For naar jeg sover, gaar jeg til fjærne Steder. Jeg ser endogsaa Folk, der ere døde, og taler med dem.« Paa samme Maade forklarede en ung Makui-Indianer Im Thurm, at han »om Natten var bleven trukken ud af Hytten og sat til at slæbe Kanoen op ad en Række vanskelige Smaavandfald. Og intet kunde overbevise ham om, at det kun var en Drøm.« Under v. Steinens Besøg beredte de sydamerikanske Bororò sig endog til at flygte fra dens Landsby, fordi der var én, hvis Sjæl (i Drømme) havde set en overlegen fjendtlig Stamme snige sig om ved Hytterne. — Rent logisk opstillet ser vi i Iliadens 23de Bog Slutningen fra Synet af den afdødes Drømmebillede til hans Eksistens som Sjæl. Achilleus siger nemlig der: »Ve mig. Saa er der altsaa i Hades' Hus ligesom en Aand og en Skygge. Thi (mærk Begrundelsen) hver Nat har den ulykkelige Patrokles' Aand staaet over mig, jamrende og klagende.« — En Fortælling, der i flere Versioner er bevaret i forskellige germanske Lande, oplyser særdeles godt, hvorledes Drømmen opfattes som Oplevelser af Sjælen, der gaar ud paa egen Haand. Den fortæller, hvorledes to Mænd laa i Telt sammen; den ene sov, den anden var vaagen. Saa ser den vaagne ligesom en Røg eller Aande gaa ud af den sovendes Mund og bevæge sig langs Jorden ud af Teltet. Han følger efter. Da de kommer til en Bæk, løber Dampen urolig frem og tilbage uden at kunne komme over. Han lægger saa sit Sværd over Bækken, og Røgen gaar over det og videre, indtil den forsvinder i et Hul i Jorden. Da den har

dvælet der en Tid, kommer den ud igen og gaar samme Vej tilbage til den sovendes Legeme og smutter ind gennem dets Mund. Den sovende vaagnede saa straks og fortalte, hvorledes hans Sjæl i Drømme var gaaet over en stor Slette og ad en Jærnbro over en Flod, indtil den gennem en snæver Gang var kommen til en Hule med meget Guld. Da Kammeraten, der havde fulgt Sjælen, lod grave efter der, hvor den var gaaet ned i Jorden, fandt han Guldet.

[Paa samme Maade som Drøm og Død forklares ogsaa den bevidstløse Tilstand, hvori Legemet kommer ved Besvimelse eller ved Nydelsen af narkotiske Midler, ved Faste, ved Hypnose o. l. Ogsaa her er det Sjælen, der forlader Legemet en kort Tid for atter at vende tilbage. Drømmene er dens Oplevelser under Fraværelsen. Det er Kendskabet til narkotiske Midler og til lykke- og ulykkebringende Ting, der adskiller Medicinmanden fra almindelige Mennesker; i Rusen besøger han de afdøde og taler med dem — derfor faar hans Ud-sagn saa stor Betydning — og i den, men ikke saaledes at alle kan se det, forvandles han til alle Slags Fugle og Dyr.]

Nu kan imidlertid ikke blot Billedet af Mennesker, men ogsaa Billedet af Dyr, Planter og Ting vise sig i Drømme. Man har virkelig, i hvert Fald for Dyrenes Vedkommende, mange Steder følgende sluttet, at ogsaa de maa have en »Sjæl« som Menneskets; de staar jo ogsaa Mennesket saa nær i alle Livsytringer. Enkelte Folk, f. Eks. Beboerne af Fiji- og Tongaøerne, Karenerne i Birma,

Algonkinerne i N.-Amerika, antager ogsaa Plante- og Tingssjæle. Og denne Slutning er ikke en blot Spidsfindighed, som man undertiden har moret sig med at drage rent theoretisk. Det er den, der ligger til Grund for den over hele Jorden udbredte Skik at dræbe den afdødes Hustruer, Trælle, Heste og Hunde. Derved faar man dem nemlig lavet om til fritgaaende Sjæle ligesom dens Herre, og de kan saaledes følge og tjene ham paa de Steder, hvor han færdes. Dette er f. Eks. Tankegangen for Dyakerne ved deres »Hovedjagt«, som man almindelig anser for Udslag af meningsløs Grusomhed; hvert Hoved repræsenterer der en Træl for den afdøde, for hvis Skyld »Jagten« anstilles.

Man har hos vilde og barbariske Folk paa alle Maader uddybet Theorien om, at alt Liv skyldes en Skyggesjæl, og forfulgt den i de vidunderligste Konsekvenser. Her skal kun fremdrages én af disse, som er meget nærliggende og derfor ogsaa er bleven draget hele Jorden over; den indeholder Nøglen til en Del af de almindeligste og tillige tilsyneladende absurdeste religiøse Forestillinger hos primitive Folk. Hvis, siger man, Mennesker, Dyr og Ting har en Sjæl, der tynd og fin som en Røg kan smutte ud af Legemet i Søvn og gaa ind ad ganske smaa Aabninger, hvorfor skulde da denne Sjæl ikke for en Gangs Skyld kunne gaa ind i et fremmed Legeme, især hvis det fremmede Legemes Sjæl ogsaa er ude paa Besøg og det staar tomt. Særlig vil følgelig Sjæle, som ere hjemløse, fordi deres eget Legeme er gaaet til Grunde, og som derfor maa døje Kulde og andet

ondt, have Lyst til at tage et fremmed Legeme i Besiddelse. Paa denne Maade kan et Menneske ikke alene faa en fremmed Menne-skesjæle i sig, det kan ogsaa faa en Dyresjæl, og et Dyr kan faa en Menne-skesjæl. Denne Slutning falder som sagt vilde Folk saa naturlig, at de over hele Jorden uafhængig af hinanden drager den ganske instinkt-mæssig. Livingstone fortæller saaledes i sin »Zambesi«, hvorledes en Løve en Aften luskede om ved Landsbyen, da den havde lugtet Bøffelkød. Alle var straks paa det rene med, at det var en afdød Høvding — thi disses Sjæle søger almindelig over i Løver, og »Mokora skældte den derfor Huden fuld. Du en Høvding! Jo vist! Du kalder dig en Høvding og sniger dig saa om i Mørke og forsøger at stjæle vort Bøffelkød! Skammer du dig ikke over dig selv. Du ligner jo en ren Tyvetigger. Du har ikke en Høvdings Hjærte. Hvorfor tager du ikke dine egne Okser?« Man ser, hvor dagligdags og nærliggende Tanken om Menne-skesjælen i Dyret er for Negeren. Paa samme Maade spørger en Indianerkvinde hos Brinton, da hun ser en Ræv luske om ved hendes Hytte: »Skulde det mon ikke være min Datters Aand?« Og den Slags Eksempler kunde anføres i massevis. Ogsaa i Træer og i livløse Ting kan den hjemløse Sjæl slaa sig ned.

Med dette i Minde vil man undre sig mindre over Ting som »Dyrkelsen« af Dyr eller Træer eller Stene, over at en Mand om Natten kan lade sin Sjæl gaa over i en Ulveham, saa at

han bliver en »M a n d-U l v« (Var-Ulv), over, at D y r o g T i n g i de barbariske Tiders Noveller, som vi kalder Æventyr, k a n t æ n k e o g t a l e og omgaas Mennesker paa lige Fod, eller over, at Kæmpen i Æventyret kan gemme sin »Sjæl« i et Æg paa Bunden af en Brønd. Saadanne Ting ere for Æventyrdigteren, som Lane siger i Indledningen til sin »1001 Nat«, »lige saa naturlige som en Testamentforfalskning eller en Børneforbytning er det i en moderne Novelle«. Ogsaa en Foreteelse som S j æ l e v a n d r i n g er fra dette Synspunkt ganske naturlig; hos vilde Folk stemmer den med deres øvrige Naturbetragtning. Derimod staar den som »mystisk«, naar den hos Kulturfolkene sættes i System, saaledes som buddhistiske og pythagoræiske Theologer har gjort det.

Næsten ogsaa alle vilde og barbariske Folk har ogsaa benyttet Theorien om, at en Aand kan trænge ind i et fremmed Legeme til at forklare Sygdomme som Ligfald, Delirium, forskellige Sinds-sygdomme. De skyldes, at en fremmed Aand er trængt ind i og har »b e s a t« den syges Legeme, river og slider i det og taler ud deraf. Kurmethoden følger ogsaa af sig selv; den maa selvfølgelig gaa ud paa at »u d d r i v e« den fremmede Aand, det være sig nu, at Medicinmanden dertil bruger skarp og ildelugtende Røg eller kraftig Tiltale eller tvinger en anden Aand ind i den syges Legeme for at drive Besætteren ud.

Ligesom vilde Folk alle Vegne paa Jorden forklarer Livsytringerne i den dyriske Organisme ved en iboende Sjæl, opfatter de ogsaa Bevægelse i Naturen som »Liv« og som Udslag af en Sjæl af samme Art som Menneskets og Dyrets. Naar den vilde ser Floden, der ellers flyder saa roligt, pludselig svulme op, gaa over sine Bredder og anrette Ødelæggelse; naar han ser den sagte Susen i Træerne rejse sig til Orkan, hyle og rive Træerne op med Rode, finder han heri samme Modsætning som mellem den sovende og den virksomme Mand, mellem Dyret, naar det ligger roligt hen, og naar det farer op i Rasen. Ogsaa Floden og Stormen har deres Lidenskaber, ogsaa de kæmper med hinanden ligesom Mennesker og Dyr. Eller Ilden, der vokser og breder sig, der »løber« hen over det tørre Græs, der »æder«, hvad den faar fat i, skulde den ikke være et »besjælet Væsen«, spørger Herodots Ægyptere. Og paa samme Maade Solen og Maanen, Tordenen og Malstrømmen; alle sammen er de levende Væsner, der »ser« og »brøler« og »river«, om end deres Udseende og Røst og Maade at ytre sig paa er meget forskellig fra Menneskets og ofte vanskelig at beregne. Men heller ikke Elefanten eller Firbenet eller Vagtelen har jo samme Udseende og Vaner som Mennesket, og ingen vilde dog derfor falde paa at tvivle om, at de var levende Væsner.

Ud over den ganske almindelige Fornemmelse af at have at gøre med levende Væsner, der kan bruse op, gøre Fortræd o. s. v., naar den vilde i Almindelighed ikke. Enkelthederne gør han sig

næppe klare. Floden »løber«, den »hvisker«, den farer pludselig op i Vrede; det kan hænde, at den tager Svømmeren og trækker ham ned for først, hvor meget han end strider imod, at slippe ham som død; den har maaske endog den Vane at skulle have en Mand, hver Gang Fiskefangsten begynder. Alt dette viser den vilde, at han har med et levende Væsen at gøre. Men om dette Væsen er Vandet selv, eller om Floden »er« en Mand, eller om der sidder en Mand nede i Floden og trækker Svømmeren ned, det gør den vilde sig som Regel lige saa lidt klart som Børn, der i en ensom Skovtykning kan blive bange for den hviskende og mumlende Aa. Regnbuen er et Udyr, siger Zulu'en; den gaar somme Tider ned fra Himlen og drikker Vand; den æder ogsaa Mennesker. Alt dette mener han at kunne se. Men da Callaway vil have nærmere Besked paa, hvordan dette Udyr ser ud, mener én, at det er en lang Slange, en anden siger, at det er en stor Mand. Aabenbart har Zulu'erne aldrig tænkt over dette, før de blev spurgt, og de svarer saa, hvad der falder dem ind. Paa samme Maade er de gammel-ægyptiske Bønder ligesom andre barbariske Folk intet Øjeblik i Tvivl om, at Solens Bevægelse skyldes et levende Væsen, thi hvorledes skulde den ellers være mulig. Men hvordan dette levende Væsen ser ud, det er ikke saa let at sige; én mener, at det er en stor Skarnbasse, der triller med et rødt Æg; en anden, at det er en Mand, der sejler i en Baad oppe paa Himlen; en tredje tror, at Solen er Øjet af en stor Mand o. s. v. Rejsende og

lærde Samlere har baade i Oldtiden og i Nutiden optegnet og bevaret en Masse af saadanne barnlige Formodninger om, hvad Solen og Maanen er, om, hvordan Verden er bleven til, og om, hvorledes Menneskene have faaet Ilden o. s. v.; »Myther« kaldes de med et græsk Ord. Folk er i Reglen tilbøjelige til at tro, at vi i disse Myther har dogmatisk fastslaaede Udtryk for vedkommende Folks »Tro« om disse Ting paa samme Maade, som Bibelens Fortællinger om Verdens Tilblivelse o. s. v. er det for de forskellige kristne Kirker. Men dette er ikke Tilfældet. Det er hos vilde Folk saa lidt som hos Oldtidens Kulturfolk nødvendigt at have en bestemt Mening om saadanne vanskelige Spørgsmaal for at staa sig godt med de »overnaturlige« Væsner omkring én. En opstiller én Formodning, en anden har maaske hørt sin Fader fremsætte en anden; men alle er disse i deres Oprindelse løse Indfald som Børns, der i en Sky ser et Skib, men lige saa godt kan synes, at Skyen er en Hval eller en Mand. Hvad der staa fast, det er kun, at al Virken og Bevægelse i Naturen maa være Udslag af levende Sjæle.

Vi har nu set den ganske naturlige og logiske Oprindelse til Antagelsen af de mange Sjæle, der fæster Bo i Legemer af Mennesker og Dyr, i Planter og Ting, men ofte forlader dem for kortere eller længere Tid (i Søvn, Besvimelse og Død) for at vandre frit om eller tage Bolig i et andet Legeme — set, at vi ikke har med noget overnaturligt at gøre, men med en barnlig videnskabelig

Hypothese, der virkelig forklarer en Masse sjælelige Foreteelser fyldestgørende, saa længe man ikke har lært at skelne mellem subjektive og objektive Sanseformemmelser, men mener, at Drømmebilleder, Mareridt, Hallucinationer og Visioner fremkaldes af Ting i Omverdenen og er lige saa »virkelige« som den vaagne og normale Tilstands Sansningsbilleder. Ganske paa samme Maade har de Sjæle, der skydes bag om Naturforeteelserne, deres Oprindelse — ikke i nogen som helst Mystik — men i barnlige Kulturtrins Trang til Forstaaelse og Forklaring.

Ret ejendommeligt er det at se, hvorledes Sjæletheorien og de deraf afledede Forestillingsgrupper — der løste fra deres Sammenhæng ser saa absurde og regelløse ud som noget — indeholder den simpleste og mest nærliggende Forklaring paa Spørgsmaal, der til alle Tider vil tvinge sig frem og fordre Svar. En Forklaring saa nærliggende, at den med en Naturlovs Regelmæssighed og Ensartethed har formet sig ganske paa samme Maade i Hjærnerne paa de forskelligste Folkeslag hen over Jorden. De Former, hvori Vandet krystalliserer sig, er næppe mere ensartede paa de forskellige Steder af Jorden.

2. Forbund mellem Mennesker og Sjæle.

Vi har i det foregaaende Kapitel set, hvorledes den vilde føres til Antagelsen af en Verden af Sjæle omkring sig. Og disse Sjæle er for ham ikke blot Midler til rent theoretisk at forklare mø-

dende Foreteelser; de griber paa utallige Maader bestemmende ind i hans Liv. Han omgaas dem jo hele Natten, ligesom han omgaas Kammeraterne om Dagen; han ser dem i et pludseligt Syn, naar han er alene inde i Skoven. Og man maa her huske paa, at Billederne i Drømme ere skarpere og livagtigere, Vision og Hallucination hyppigere for den vilde end for os ved hans uregelmæssige Levemaade, hvor Maven snart er tom flere Dage og snart overfyldt af Spise, og ved det, at hans Indbildningskraft i Mørket og i de store Øder langt lettere opskræmmes og forvirres, end vor faar Lejlighed til det i de oplyste og befærdede Gader og i de smaa Rum, som vi kender ud og ind. Samtalen med den ubegravede Vens Sjæl, der om Natten kommer og klager over, at den fryser og er sulten, kan være lige saa levende som Ordskiftet med Kammeraterne om Dagen, og efter Natens endeløse og trættende Kamp med den dræbte Fjende kan den sovende Kriger vaagne mere udmattet og badet i Sved end efter de haardeste Anstrængelser; og mere livagtige end noget er Fornemmelserne af Feberdrømmens sære Udyr, der lægger sig tungt over den sovendes Bryst, saa at de er ved at kvæle ham. Ogsaa uden at den vilde kan se Sjælene, saaledes som i Omgangen om Natten, mærker han stadig deres Indgriben i sit Liv. Naar en ung Kriger, uden at der er tilføjet ham nogen Overlast, svinder hen Dag for Dag, naar Blodet forlader hans Legeme, uden at han er saaret, er der da anden Mulighed end, at det er en ildesindet Aand, der om Natten suger Blodet

og Livskraften af ham. Naar Australieren paa sin Jagt fra Træ til Træ efter en Opossum faar et indre Brud ved et voldsomt Spring, siger han: »saa! der var der én, der bandt mig;« »han gaar hjem til Lejren; de sædvanlige Følger af Bruddet indtræder, men med sin overnaturlige Theori om Ulykken opgiver han alt Haab og dør.« Eller fremmede Sjæle kan trænge ind i en Mands Legeme, rive og slide i det, hyle og skribe og tale forvirrede Ting igennem det. Saa er der de mangfoldige Sjæle, hvis Virken den vilde føler ude i Naturen: der er ham, der brøler og slaar med Ild, naar Himlen er mørk og overtrukken; der er ham, der trækker Baaden og Svømmeren ned, der hvor Vandet i Floden hvirvler sig rundt; der er ham, der svarer inde i Skoven, naar man raaber, og utallige andre.

Alle er det Magter, med hvem Mennesket ikke kan undgaa Berøring, og Magter, som er saa meget frygteligere end fjendtlige Mennesker, som de aabenbart i meget er ganske inkommensurable med de levende Væsner, man kender; man ved ikke rigtig, hvor man har dem, og hvorledes man skal gribe dem an. Omhegninger og Slaaer er ikke Hindringer for den lette og flygtige Sjæl, Pileskud eller Spydkast bider ikke paa den døde Fjende, og Hytten yder intet Ly mod den dræbende Ild, der slynges ned gennem Luften. Den vilde maa for sin Skikerheds Skyld — ligesom vi overfor de Stoffer og Kræfter, der i vor Naturbetragtning har afløst Sjælene — se at komme under Vejr med disse Væsners Maade at være paa, lure dem

deres Vaner og Levevis af, se at opdage, hvad der skræmmer dem, og hvad der er dem behageligt, kort sagt reducere dem til Størrelser, han kan regne med; kun saaledes kan han undgaa at ødelægges af dem og mulig drage Nytte af dem. Et Folks Anskuelser om Aandernes Væsen og om de Maader, hvorpaa man skal omgaas dem, er det, der kaldes dets Religion. Vi skal i det følgende se, hvorledes Anskuelserne om Aandernes Natur stadig afspejler de forskellige Udviklingstrins Forhold her paa Jorden, og hvorledes Menneskene væsentlig omgaas Aande verdenen i de samme Former, som de omgaas Mennesker, som de frygter eller vil stemme naadigt.

Blandt de lavest staaende Mennesker, der ikke har bragt det til videre Sammenslutning, som lever i ganske smaa Grupper i Huler eller elendige Hytter, frygtende andre Mennesker og Dyr, som kun finder sparsom Føde, og som staa hjælpeløse overfor de overvældende Naturkræfter — der er Usikkerhed og Frygt ogsaa de herskende Følelser overfor Sjælene af Mennesker og Dyr og de Sjæle, der aabenbarer sig i Naturen. Kubu'erne paa Sumatra, Andamanboerne, Ildlænderne og australske Samlere ere saadanne Folk. — Det kan være tvivlsomt, hvor vidt der er Mennesker, der ganske mangler Forestillingen om vennligsindede Sjæle; selv de meget lavtstaaende Veddaher i Indien siges at vente Bistand paa Jagten af

deres afdøde Forældre. Hvad der derimod ikke kan være Tvivl underkastet, det er, at ikke blot hos de nævnte lavtstaaende Folk men langt ned gennem den religiøse Udvikling spiller venligsindede Aandevæsner en aldeles forsvindende Rolle mod de onde, og at Frygten for de onde Væsner langt overgaar Tilliden til de gode. Hos Negrene paa Guldkysten, Fijiboerne, indiske Stammer finder vi et Utal af onde og skrækkelige Aander, Genfærd af Mennesker, der af en eller anden Grund har været hadefulde paa deres Medmennesker som ube-gravede døde, Selvmordere, Folk, der er kommen voldsomt af Dage, døde Fjender eller Genfærd af Væsner, der heller ikke her i Livet har hørt rigtig til Menneskenes Samfund — Aborter, Misfostre og gale eller — Væsner, der har deres Oprindelse i for dærvende Naturforeteelser som Hvirvelstormen, Malstrømmen, Sumpfeberen o. l. Flere Folk skildres som levende i stadig Uro og Angst for disse Udyr. Tylor fortæller saaledes, hvordan Negrene paa Guldkysten, naar de plages altfor slemt af Spøgelsesdrømme og Sygdom, drager ud med Køller og Fakler for at drive Aanderne bort fra Byen: »Farende rundt og slaaende Luften under rasende Hysten, driver de Aanderne ud i Skovene og begiver sig saa hjem for en Tid at glæde sig ved roligere Søvn og bedre Helsen.« I Syd-Indien kan efter Roberts kun paatrængende Nødvendighed drive Folk ud efter Solnedgang, og de forsyner sig da altid med Brande for at holde Spøgelserne borte; Hinduerne, som dog ikke kan regnes blandt

vilde Folk, holder selv ved højlys Dag Lamperne tændte af Frygt for onde Aander.

At de fleste vilde Folk ikke nærer altfor høje Tanker om de venligsindede Sjæles Magt, ses af, at det sjældent er hos dem, de søger Hjælp mod de onde Aander; mod dem anvendes Ting som Larm af Trommer, Fakler, Køller og Stene med »overnaturlige« Kræfter, eller man søger at formilde dem ved at lægge en Sten paa deres Grav eller kaste en Haandfuld Ris ud til dem.

— Enkelte Forfattere har, theoretiserende ud fra deres eget Kulturstandpunkt, ment, at Pieteten mod kære afdøde og Glæden over Solen, Fuglene o. s. v. nødvendigvis maatte føre til Antagelse af Godhed i Aandeverdenen. Men dette er, i hvert Fald for de laveststaaende Folks Vedkommende, ikke Tilfældet. Frygt er selv overfor kære Venners Sjæle den herskende Følelse; i en af det londonske geografiske Selskabs Beretninger fortælles der saaledes om Motu'erne paa Ny-Guinea, at de ved en Vens Død sidder oppe hele Natten og røre Trommerne for at drive Aanden bort, og i Rejsebeskrivelser vil man kunne finde Eksempler paa de mange Methoder, primitive Folk har til at lede den afdøde vild, saa at han ikke kan finde hjem. Den Naturens Skønhed og de lykkelige Hændelser i Livet, der for Kulturfolk kan komme til at staa som Vidnesbyrd om overnaturlig Godhed, frembringer hos lavtstaaende vilde ingenlunde samme Indtryk. »Alt det gode, der hænder, skriver Im Thurm om Guiana-Indianeren, modtager han enten uden at spørge eller som Resultat af sine egne

Handler. Men paa den anden Side betragter han alt det onde, der hænder ham, som paaført af onde Aander. Han gaar i sine Bestræbelser ikke ud paa at vinde de gode Aanders Velvilje, men kun paa at undgaa de andres Uvilje.»

Saa længe hos Menneskene Frygt og Usikkerhed er de herskende Følelser overfor andre Mennesker og overfor Naturen, er de som sagt ogsaa de herskende Følelser overfor Aande verdenen. Først langsomt og svagt arbejder Tro paa Muligheden af sikre og venskabelige Forhold til Aander sig op ved Siden heraf, efterhaanden som stigende Kultur, Samarbejde og fastere Forbindelser mellem Menneskene indbyrdes udvikles. Vilde Menneskers Sammenslutninger med Beboerne af Nabohuler og Wigwamer for at modstaa Tigre, Ulve og Bjørne eller andre Mennesker er det, der først har givet dem Ævne til at tænke sig Muligheden af at træde i lignende Forbindelser med Sjæle, sikre sig mod Fortræd af disse eller endog skaffe sig Hjælp af dem mod andre ildesindede Spøgelsesjæle. Men saadanne Forbund yder følgende ingen absolut Sikkerhed: Aanderne er saa uberegnelige, og de ildesindede Væsner ere altid de mange og de stærke mod de faa, man kan vinde for sig. Faren formindskes, men hæves ikke. Bøger som »Køge Huskors« eller Lies »Den fremsynte« viser, i hvor høj Grad Frygten for onde Aander er den herskende endnu i Tider, der har frembragt Troen

paa Forbund med et almægtigt og algodt Væsen, der er de onde Aanders Herre.

Tanken om Forbund mellem Mennesker og Sjæle dukker som sagt op overalt paa Jorden, samtidig med at Menneskene begynder at slutte sig sammen indbyrdes. Det indledes baade med Sjæle af afdøde Mennesker, med de Sjæle, der bor i Dyr, i Planter og i Ting, og med dem, hvis Virken mærkes i Naturen. Og overalt opfattes det ganske som et Forbund mellem Mennesker med Ydelser fra begge Sider.

Blandt afdøde Menneskers Sjæle er det følgelig mest nærliggende at vente Hjælp af dem, med hvem man alt i Livet har staaet i nær Forbindelse, af Forfædrenes og andre Slægtninges Sjæle. Frygten er vel ogsaa overfor dem den umiddelbare Følelse, men den mildnes noget ved Minderne fra Samlivet og især ved Tanken om — til Gengæld for Hjælpen — at kunne byde Sjælen Ting, som den trænger til maaske i lige saa høj Grad, som de levende trænger til dens Bistand. Overbevisningen om, at ogsaa Sjælen kan trænge til de efterlevende, følger naturligt af, at den af vilde Mennesker opfattes som stofflig; den er ganske vist meget finere end Legemet og kan gaa gennem ganske smaa Aabninger, men stofløs tænkes den aldrig; en saadan Forestilling ligger ganske udenfor vildes Synskres. Naar et Menneske er dødt, maa man som i Kina bore et Hul i Taget eller som i flere europæiske Lande aabne et Vindue, for at Sjælen kan slippe ud af Stuen, og nordamerikanske Indianere mener paa samme Vis,

at et Moskitonet er i Stand til at holde Spøgelses-sjælene borte fra hans Leje. Heller ikke kan Sjælene tænkes uden rent legemlige Fornemmelser og Fornødenheder: Sjælene af ubegravede døde gaar om og klager: jeg fryser, jeg fryser; hos Chinook-Indianerne menes Sjælene om Natten at gaa ud og søge efter Føde. Et materielt anlagt og til denne Verdens Goder stærkt knyttet Bondefolk som Oldtidens Ægyptere udmaler sig ret, hvor ilde det kan gaa éns Sjæl efter Døden, hvis den ikke faar en solid Grav og bliver passet med Spise og Drikke. Der er talløse skrækkelige og onde Udyr, der kan falde over den hjemløse Sjæl og tilrede den slemt; Sult og Tørst kan drive den saa vidt, at den maa fortære sin egen Urenlighed; den kan endog dø af Sult. Her er Punkter, hvor Menneskenes Bistand er af Betydning for Sjælene.

Naar Folk overalt paa Jorden bygger de afdøde Slægtninge gode Grave og bringer dem Gaver af Føde og Drikke, spiller Pieteten — dog især paa senere Udviklingstrin — sin Rolle; men ikke mindre ledes man af Ønsket om at sikre sig mod Sjælens Uvilje og om at skaffe sig dens Hjælp. Forholdet fremstilles hyppig rent forretningsmæssigt, som naar Indbyggerne paa Papua-Øen Tanna i Følge Turner siger til deres afdøde: »Gode Fader! her er Føde til dig; spis den. Og vær venlig mod os for dens Skyld.« Ganske paa samme Maade fortæller Ralston om, hvorledes Mordvinerne giver Æg, Smør og Penge til de afdøde, idet de siger: »Her er noget til dig. Marfa har bragt dig det. Pas saa paa hendes Korn og Kvæg, og naar

jeg er ude at høste, giv saa Kyllingerne Føde- og se efter Huset.» Hjælpen ydes for Gaverne og tænkes rent kontraktmæssig at staa i Forhold til den. Endnu langt senere Tider, hvor den beskyttende Aand har udviklet sig til en »Gud«, har bevaret den rent kontraktmæssige Opfattelse af Forholdet mellem Guden og hans »Dyrkere«: Koranen taler i den 29de Sure ligefrem om Venskabsforholdet mellem Guden og hans Tjenere som grundet paa gensidig Nytte, og i det gamle Testamente er »Pagten« som bekendt det staaende Udtryk for Forholdet mellem Jahve og de israelitiske Stammer

De F o r b u n d, vi overalt paa Jorden træffer mellem Mennesker og Dyr, og i hvilke den saakaldte »Dyredyrkelse« og mange andre religiøse Foreteelser bundet, er af ganske samme Art som Forbundene mellem Mennesker indbyrdes og mellem Mennesker og afdødes Sjæle. Ogsaa i Dyrene staar man jo overfor Sjæle, maaske endog Menneskesjæle. Men selv fraset denne sidste Mulighed er Afstanden mellem Mennesker og Dyr rent aandelig set ikke overdrevent stor i den vildes Øjne, maaske næppe større end Forskellen er mellem Mennesker af forskelligt Udseende og af forskellige Stammer. »Et Dyr kan være klogere eller dummere, stærkere eller svagere end Indianeren; det kan have ganske andre Livsvaner, men det er en Person ganske som han selv. Dyrene er ligesom Menneskene forenede til Stammer og Familier; de har deres Sprog, kalder ad hinanden og advarer hinanden. Dyrene har ganske vist ikke Pil og

Majsstamper, men ogsaa de har vigtige Redskaber, Tænder og Kløer, som Menneskene først maa tage fra dem;« dette er Bakairi-Indianernes Ræsonnement, som Karl v. Steinen sammenfatter det. Tolstoi har et Sted i »Kosakker« paa en særlig prægnant Maade lagt dette det vilde Jægerlivs Syn paa Dyreverdenen i Munden paa en gammel indianerlignende Kosakjæger. »Sagde Soen virkelig til Grisene, at der sad et Menneske og lurede paa dem?« spørger en russisk Officer i Anledning af en af den gamles Jagthistorier. »Om den sagde det? Du mener nok, at Vildsvinene er dumme af Naturen. Nej! Skønt de kun har Svins Navn, er de dog meget klogere end Menneskene. Lad os tage et Eksempel. Gaar du i Vildsvinets Spor, mærker du det ikke; men støder Vildsvinet paa dit Spor, snøfter det og farer bort i modsat Retning. Vildsvinet kan lugte dig, men du kan ikke lugte Vildsvinet, altsaa er Forstanden paa Svinets Side. Du vil dræbe Vildsvinet, men det vil have Lov til at spasere frit om i Skoven. Du følger dine Love, og det har sine at gaa efter. Ak ja! hvor vi Mennesker dog er dumme, hvor vi dog er dumme!« Der er for den vildes Betragtning af Dyrene intet underligt i et Forbund mellem Mennesker og Dyr. Et saadant Forbund kan indledes paa mange Maader, det kan ske i Drømme om Natten, ved at Dyrets Sjæl kommer til Menneskets, det kan ogsaa ske i Dagens Lys ved imødekomende Opførsel fra Dyrets Side. En australsk Stamme ser saaledes en Dag en Flok Kænguruher komme hen imod sig; den drives sky frem foran

en fjendtlig Stamme, som skjult nærmer sig Australierne, der endnu ikke har opdaget Fjenderne og undrer sig over, hvad Grunden kan være til, at de ellers saa frygtsomme Dyr nærmer sig Mennesker. Saa viser Fjenderne sig pludselig i Anmarsj bag Kænguruherne. Australierne indser da straks, hvorfor disse har nærmet sig dem; de har villet advare dem mod Fjenderne; det er venligsindede Kænguruher, Menneskekænguruher, og paa det Grundlag kommer Forbundet i Stand. —

Ogsaa her har Forbundet ganske Karakteren af et Forbund mellem to Stammer med Forpligtelser paa begge Sider. Menneskene maa ikke fortrædige deres Forbunds Dyr (t o t e m, som man almindelig kalder det, med et indiansk Ord) eller nyde deres Kød, som er »tabu« for dem¹⁾; yder dem ogsaa ofte Føde. Paa den anden Side maa Dyrene heller ikke skade deres »Brødre«, de maa ikke »besætte« dem og derved forvolde Sygdom, maa ikke ødelægge deres Ejendom, følgelig heller ikke æde dem. Bryder én af Parterne Forbundet,

1) Er Forbundsdyret et særlig godt Nyttedyr, gaar Naturen følgelig ikke sjælden over Optugtelsen hos dettes „Menneskebrødre“, saa at de dræber og spiser det. De søger da paa ret barnagtige Maader, der gentager sig i samme Former fra Folk til Folk, at vælte Skylden fra sig og bilde Dyrets Slægt ind, at det ikke er dem, der har forvoldt Drabet. „Naar Ostjakerne har dræbt en Bjørn (deres Forbundsdyr), benytter de Kroppen, men Hovedet, som ikke er til nogen Nytte — afskærer de og hænger det op under store Æresbevisninger, idet de samtidig fortæller, at det ikke er dem, men Russerne, der har dræbt den.“

betragtes han som fredløs; »Dyakerne dræber først Krokodilen, naar den har dræbt en Mand og saaledes brudt Forbundet, og blandt Indiens Bjærgstammer maa kun den menneskeædende Tiger dræbes.« Man har Eksempler paa, at en Mand er bleven udstødt af sin Stamme, fordi han var bleven bidt af sit Forbunds Dyr, da det var Tegn paa, at han havde forsyndet sig imod det og brudt Forbundet. Ved Overgang til bosiddende Liv træffer vi alle Vegne Tæmning af totem-Dyrene; hos Todastammen holdes den Dag i Dag hele Hjorder af totem-Dyr i indviede Indelukker, ganske som vi ved, at Tilfældet har været i Oldtidens Ægypten, Mesopotamien og Hellas.

Ogsaa med de Sjæle, der ytrer sig i Tordenen, i Regnens Fald o. s. v. eller bor i Træer og Stene slutter man Forbund. I Arabien, hvor »Stendyrkelse« — som man med et uheldigt Udtryk har kaldt dette Forhold — til alle Tider har været udbredt, oprettedes der et ligefrem kunstigt Blods-fællesskab, idet baade Mennesket og Stenen besmurtes med Blod — ganske samme Ceremoni, der udføres mellem Mennesker, der vil slutte Forbund.

Før vi i næste Kapitel gaar over til at betragte den videre Udvikling af Sjælen eller Aanden til »Gud«, kunde der gøres opmærksom paa, at Forbund med Sjæle ikke blot slutes af enkelte Individuer, men ogsaa af hele Grupper af Individuer: Stammer og Landsbyer. Gruppen træder da i Forbindelse med Sjælen af en eller anden tapper Høvding eller en Medicinmand, der i sit Liv har gavnet den. Saaledes

anser Chohanstammen i Himalaja Høvdingen Gohan, der faldt efter et tappert Forsvar mod de indtrængende Muhammedanere, for en beskyttende Aand; Lyall anfører i sine asiatiske Studier ansete Medicinmænd, til hvis Grav indiske Landsbyer bringer Gaver for at faa Hjælp. Saare almindeligt er det, at en Gruppe henvender sig til sin indbildte Stamfader. Skønt Grupperne i Almindelighed ikke bestaar af Efterkommere af én Mand, men af højst forskelligartede Bestanddele, der er ført sammen af fælles økonomiske eller politiske Interesser, bilder Gruppemedlemmerne sig nemlig altid ind, at de, fordi de ere »Brødre« (i overført Betydning), er af samme Afstamning. Ogsaa med Sjælene af Dyr og med Sjælene i Naturforeteelser slutter Grupper, som vi har set i det foregaaende, stadig Forbund. Meget hyppig sammenblandes i Gruppens Bevidsthed totem'en og den menneskelige Stamfader. Deraf de over hele Jorden udbredte Fortællinger om, at Stammer nedstammer fra Dyr eller Naturting; Turteldue-Klanen hos Irokeserne nedstammede fra en fed Turteldue, der lidt efter lidt blev en Mand; Irokesernes Bjørne- og Ulveklaver nedstammede henholdsvis fra Bjørne og Ulve; Osagerne nedstammede fra en Hansnegl og en Hunbæver; blandt Senegambierne er der Stammer, der afleder deres Herkomst fra Flodheste, Krokodiler o. s. v., australske Stammer nedstammer fra Stjærner, Regnen, Tordenen. Fra hellensk, arabisk og israelitisk Oldtid har vi Eksempler paa det samme; Simeon betyder »Hyænen«, Lea »Vildkoen«, Kaleb (en judæisk Klan) »Hunden«.

Gruppen optræder altid som Helhed, som Person, overfor den forbundne Sjæl; og Forholdet til den opfattes i alt væsenligt, som Tilfældet er ved de Sjæle, med hvem Gruppens enkelte Medlemmer indlader sig i Forbund. Dog faar Gruppeaanden i Følge Sagens Natur noget mere høvdingeagtigt ved sig, kommer til at hæve sig noget over de almindelige Sjæle. Opfattes den som Gruppens menneskelige eller dyriske Stamfader, rykkes den bort i noget større Fjærnhed, en Udvikling, vi i det følgende nærmere skal betragte.

3. »Sjælene« udvikler sig naturligt ved stigende Kultur til »Guder«.

Forklaringen, af, hvorledes »Sjælen« gaar over til at blive »Gud«, er et af de svageste Punkter hos de store engelske Religionshistorikere Spencer, Tylor og Lang. De opstiller her en Række forunderlige Overgangsformer, som ved deres Kunstighed vækker Mistanke om, at de ikke er naturlige. I Virkeligheden er de ogsaa ganske overflødige. Overgangen viser sig nemlig uendelig simpel og jævn, saa saare man opgiver at operere med den gammeldags Gudelæres konventionelle Skemaer og Rubriker og alene ser hen til *I n d h o l d e t* af Forestillingerne. Naar man gør det, vil man se, at det er vanskeligt at paapege nogen dybere Væsensforskell mellem de Sjæle, med hvem vilde — enkeltvis eller gruppevis — slutter Forbund, og de Aandevæsner, der under Navn af »Guder« beskytter de mere udviklede Samfundsformer og til Gengæld

modtager Ofringer o. a. Der er kun en Gradsforskel særlig i Magt. Den Sjæl, med hvem en hel Gruppe træder i Forbindelse, faar allerede noget høvdingeagtigt ved sig overfor de almindelige Sjæle; »Guden« er en Aand, hvis forbundne Gruppe er større og fastere ordnet, hyppig er den bosat og har faaet fast afgrænset Omraade; Guden kommer i saa Fald til at staa som beskyttende Aand over et bestemt Territorium, faar overfor de almindelige Gruppeaander Karakter af en Bykonge overfor Høvdinge. Og Forholdet til Menneskene er for »Guden«s saavel som for Sjælenes Vedkommende en »Pagt«, en Slags Kontrakt med Ydelser paa begge Sider: Beskyttelse fra Aandevæsnets Side og Gaver og Æresbevisninger fra Menneskenes Side.

Vi møder ogsaa stadig baade hos vilde Folk og hos Kulturfolk Eksempler paa, hvor vage eller aldeles manglende Grænserne er mellem »Sjæle«, »Aander« (i Betydningen Dæmoner) og Guder. Den jødisk-hellenistiske Filosof Filon siger ligefrem, at afdøde Menneskers Sjæle, Dæmoner og Engle kun af Navn er forskellige, men i Virkeligheden er ét, og den romersk-katholske Kirke hylder samme Anskuelse, naar den i sit Ritual om Djævluddrivelse paaminder Præsten om ikke at lade sig narre, hvis den besættende Aand (»Djævel«) paa-
staar, at han er Sjælen af en afdød eller en god Engel. Og Dæmonerne atter, »mener vi ikke, at de er Guder eller Gunders Børn?« spørger Sokrates i sin Forsvarstale. Hyppig finder vi ikke en Gang »Dæmonerne« som Overgangsled mellem »Sjæle« og Guder: hos Romerne kaldes de afdøde ligefrem

Dii Manes, de regnes med til Underverdenens Guder, og deres Billeder opstilles blandt Skytsguderne; den ene rejsende betragter ogsaa ofte hos vilde Folk de Aandevæsner som »Guder«, i hvem en anden rejsende kun ser Sjæle af afdøde eller indbildte Stamfader-Sjæle. (Ret oplysende er det ogsaa, naar det Ord, der nu betyder »Gud«, oprindeligt har betegnet en afdøds Sjæl; dette er f. Eks. Tilfældet paa Øen Tanna saavel som hos Jøderne, hvor Ordet Elohim i Flæng bruges om Jahve og om de afdødes Sjæle).

Man har undertiden ment at kunne bestemme Forskellen mellem »Gud« og beskyttende Sjæl saaledes, at Guden staar mere personlig og plastisk, har sin Mythekres, medens Sjælen er mere vag og ubestemt. Men dette er kun meget delvis rigtigt. I hvert Fald i Kultusen staar selv de store Kulturfolks »Guder« langt mere upersonlige og vage, langt nærmere de vilde Folks beskyttende Sjæle, end det ser ud til efter de fleste mythologiske Værker med deres mange Navne og Slægtregistre. I Fønikien tror Folk lige som alle andre Steder paa Tilværelsen af en Mængde Sjæle, der viser sig i Dyr, i Naturfænomener, i Bjerge og Steder. Som alle Vegne har Menneskene ogsaa her indladt sig i Forbindelse med nogle af dem; de kaldes i saa Fald »Herre« (ba'al) eller »Konge« (milk-moloch). Man kan nu tvistes om, hvorvidt man skal bruge Benævnelsen »Gud« eller »Aand« om Væsner som »Libanons Herre«, »Solens Herre« o. l. Men man vil dog vel bruge Benævnelsen »Gud« om de Sjæle, med hvem hele Stammer eller Byer

har sluttet Forbund, og som de anerkender for deres »Herre«; Væsner som »Tyrus' Ba'al«, »Sidons Ba'al« o. s. v. Og dog ere disse ligesom Sjælene ganske uden Individualitet; de ligner alle hinanden; har sjælden Særnavne; er i den Grad neutrale, at de næppe har Egenskaber, der karakteriserer dem som »Havguder«, hvilket dog vilde være naturligt hos et Sømandsfolk som Fønikerne. De er kun i al Almindelighed »Gud« eller »Herre«, beskyttende Aander, der mod Gaver og Æresbevisninger yder Beskyttelse mod onde Aander og Sygdom, befordrer Velstand o. s. v. Ganske det samme er Tilfældet med de arabiske Stammers Aander eller Guder. Og med Hensyn til de ægyptiske Guder bemærker Edw. Meyer med Rette: »Naar man siger, at Ptah er Memfis' Bygud, Nechebt Bygud inde i Nechebt, Anup i Sepa & Duf o. s. v., er deres Betydning dermed ganske udtømt«; hvad der ligger der ud over af Slægtforbindelser, Myther o. s. v., er lærde Præstespekulationer, der ikke har nogen praktisk Betydning.

Heller ikke de hellenske Guder har i Forholdet til deres Dyrkere den personlige og plastiske Karakter, hvormed de fremtræder i den gamle Ridderdigtning (»Homer«) eller i Billedkunsten og derefter i moderne mythologiske Bøger. Der er mange beskyttende Aander eller Guder, der slet ikke har faaet Plads i Ridderdigtningen og dèr faaet et klart personligt Præg, men som altid staar vage og væsenløse som de fønikiske Guder. Det er Væsner som Trofonios i Lebadea, Amfiaros i Oropos, Velchanos o. a.; andre fører ikke en

Gang Særnavne, men benævnes i al Almindelighed »Herskerinden«, »Moderen fra Agra«, »de ærværdige«. Men selv de Guder, som Ridderdigtningen har optaget og givet »bestemt Skikkelse, Tilnavne og Bestilling«, som Herodot siger, selv de staar paa deres Dyrkelsessteder ret vage og upersonlige. De er dør ikke Bipersoner ved et Gudehof, ikke den eller den Guds Hustru eller Datter eller Sendebud og ikke Gud »over« et begrænset lille Felt som Krigen, Visdommen eller lignende. I Praksis er enhver Gud indenfor sit Omraade og i sin Kres alsidig og almægtig. Naar Argiveren beder til sin Bygudinde Here, tænker han sig hende ikke saaledes, som Ridderdigtningen skildrer hende, som Zeus' skinsyge og kivagtige Hustru og den lamme Hefaistos' Moder, der skændes med sin Mand og lusker sig til at sætte sine Planer igennem, naar han er andensteds beskæftiget eller udmattet af Elskov er falden i Søvn paa hendes Legeme. Hun er for ham blot i Almindelighed et mægtigt Aandevæsen, der er særlig knyttet til Byen Argos, som hjælper Argiverne og modtager Gaver og Æresbevisninger derfor; i dette er hendes Væsen praktisk set fuldstændig udtømt. Og paa samme Maade forholder det sig med de øvrige hellenske Guder. De ensidige Bestillinger, man efter de almindelige mythologiske Lærebøger er vant til at tildele dem, udtømmer ikke deres Væsen. Det er saaledes lidet træffende at bestemme Athene som »Visdommens Gudinde«. Hun er, som hendes Navn (Athenaia) siger, i al Almindelighed »den athenæiske Gudinde«, det Aandevæsen, der staar i Forbund med

Byen Athen og beskytter hele dens Virksomhed: i den ældste Tid, da en krigersk Adel er toneangivende, faar hun et vist krigersk Præg, er Borggudinde og lancesvingende (Pallas); paa en Tid, da Agerbrug er Hovederhverv for Athens Befolkning, beskytter hun følgelig det, særlig den vigtige Olivenavl; paa samme Vis Handel, Søfart og Haandværk, da disse Erhvervsgrene blomstrer frem fra Tiden omkring 500, og Literatur og Videnskab, da Athen i sin økonomiske Forfaldstid gaar over til at blive en Universitetsby. Paa samme Vis er Apollon i en Hyrdetid og i Hyrdelande »Faarenes Vogter«, tænkes vel ogsaa selv som en hjorderig Mand, der spiller paa Fløjte og kæmper mod vilde Dyr; men gaar hans Dyrkere som i Bøotien, Æolien og Jonien over til Agerbrug, bliver han ogsaa Markfrugternes Skærmer, ødelægger Græshopper, Markmus og Meldug, og paa Øerne, hvor Søfart er Hovedsagen, er han Søfolkenes Værner. Gudernes Væsen kan i Hellas saa lidt som andre Steder bringes ind under Etiketter som »Krigsgud«, »Hyrdegud«, »Agerbrugsgud«, »Søfartsgud« eller »Visdomsgud«; ¹⁾ de er her som overalt Værnere paa alle de skiftende Omraader, hvor deres Dyrkere trænger til Hjælp, ganske som de gamle

¹⁾ Naar Poseidon dyrkes i et Indland som Arkadien eller det indre Thessalien, er han følgelig ikke Skibsfartens Beskytter. Enkelte af de Bestillinger, som Mythologerne tildeler de græske Guder, tilkommer dem slet ikke. Artemis har saaledes aldrig haft noget med Maanen at gøre; Apollon bliver først „Solgud“ i den Hellenistiske eller Romerske Tid.

Tiders beskyttende Sjæle, hvem de staar langt nærmere end almindelig antaget. Homers letsindige og rent menneskelige Gudehof er en Verden for sig.

Næppe nogen Steds kan vi saa tydeligt som i det gamle Ægypten iagttage, hvorledes de »Sjæle«, med hvem vilde Mennesker slutter Forbund, jævnt og gradvis gaar over til at blive mægtige »Guder«. Vi er i Ægypten i det enestaaende heldige Tilfælde at kunne følge et Folks religiøse Udvikling gennem dets egne Mindesmærker i et Tidsrum af mere end 3000 Aar. Paa de ældste Mindesmærker afbildes næsten alle de ægyptiske Guder ligefrem som Dyr: Anup er en Sjakal, Hekt en Frø, Tehuti en Hundeabe; og at vi her har at gøre med Totem-Dyr ganske som de nulevende vilde Folks ses af, at Dyrenes Kød er Tabu for deres Dyrkere og kun ædes ved Festofringerne som Sakramente for at frembringe et kunstigt Blodsfællesskab mellem Totem'en og dens Forbundne, gøre dem til »et Kød og et Blod«. Med den stigende Kultur opløses imidlertid Totem-Forbundene og giver Plads for politiske Forbindelser. Man mister da overhovedet Forstaaelsen af Forbundene mellem Mennesker og Dyr, og ogsaa Gudernes Dyreskikkelse bliver uforstaaelig. Fra det XII Dynasti tænkes Guderne som Mennesker, men i Billedfremstilling beholdes dog Dyrehovedet paa den menneskelige Krop. For at bortforklare Dyrehammen laves paa denne Tid aarsagsforklarende Myther. Guden Hor, fortalte

man f. Eks. for at forklare, hvorfor Isis fremstilledes med Kohoved, havde engang afhugget sin Moder Isis' Hoved i Vrede over, at hun havde bedt hans Faders Morder Set fri; for at hun ikke skulde være hovedløs, havde Guden Tehuti saa sat et Kohoved paa hende. Totemdyrene, der fra gammel Tid fodredes i hellige Indelukker paa Grund af det indgaaede Broderskab og fælles Afstamning, gaar over til at betragtes som »helligede til« Guden af en eller anden Grund. Man ender med at fremstille enkelte af Guderne ikke blot med Menneskekrop, men ogsaa med Menneskehoved. Amon i Theben har vi paa alle Udviklingstrin: som Vædder, som Menneske med Vædderhoved og som fuldstændigt Menneske. Vi kan uden Afbrydelse følge hans Udvikling fra Væddertotem, indtil han med Thebens stigende Magt og den voksende Kultur afbildes som Menneske med alle Hersker-tegn og prises som »alle Guders Herre, den ene i sit Værk, alle Væsners Herre, den eneste blandt Guder, Gudernes Fader, Menneskenes Skaber o. s. v.« (Amonshymne fra den thebanske Tid).

Samme jævne Udvikling fra Totemdyr til Gud lader sig ogsaa paavise anden Steds f. Eks. i Hellas. Her er Væsner som Pan og Asklepios først Dyr (Buk og Slange), saa faar de menneskelig Overkrop, men beholder Dyre-Underkroppen og bliver til sidst helt Menneske.¹⁾

¹⁾ Ogsaa her forklares de Dyreskikkelser, hvori Guderne dyrkes (Zeus som Tyr, Apollon som Ulv o. s. v.) ved Hjælp af Mythedigtning: Guderne har altid, siger man, været rent menneskelige, men har ved en eller anden

Guden er overalt kun en videre Udviklingsform af den beskyttende Sjæl.

4. Udviklingen af Kongeguder og Verdensguder.

Vi har i det foregaaende set, hvorledes der ved Dannelsen af Høvdingemagt blandt Mennesker opstaar Høvdingeaander, der beskytter hele Stammer eller Byer, Aander, der hæver sig noget over de almindelige Sjæle ligesom Høvdingen over de almindelige Mennesker. Det følgende vil vise, hvorledes denne Proces stadig fortsættes: hvorledes Gruppeaanderne sættes i Forbindelse med hverandre, og hvorledes der op over dem hæver sig endnu mægtigere Aander, indtil vi træffer Aandevæsner, der spænder over meget vide Omraader, tilsidst over hele Verden.

Denne Udvikling har rent praktisk set stor Betydning; den fremmer i høj Grad Følelsen af Tryghed hos Menneskene. De lavest staaende Folk som Ildlændere, Andamanboere, Kubuer o. a., hvis Sjæleverden er et rent Kaos af Spøgelseindividualiteter, staar ret hjælpeløse overfor disse; der er altfor mange, til at de kan overkomme at sikre sig deres Velvilje. Det, at der hæver sig en Høvding op over dette Kaos, er det samme, som at man

Lejlighed for en kortere Tid *forvandlet* sig til Dyr. Ogsaa her sættes Dyretotem'en som „helligt Dyr“ *ved Siden af* Guden; Uglen er „helliget“ Athene, Ørnen Zeus o. s. v.

faar en enkelt Magt at forhandle med i Stedet for mange, en ordnet Magt, hvem Æren og Interessen byder at overholde de Forpligtelser, han har paa-taget sig, saa længe han modtager de skyldige Ydelser. Er denne Aandemagts Omraade meget stort; hersker han ikke blot over en enkelt Stamme, men over et stort Rige eller endog over hele Verden og kan byde over alle andre Aandevæsner, er Forholdet følgelig endnu bedre. Det er et Gode paa samme Maade som det politisk og socialt er et Gode for Individernes personlige Sikkerhed, naar de mange fjendtlige Smaastammer slutter sig sammen til større Gruppe under en Høvding, der staar inde for hele Gruppen, og naar Grupperne atter gaar op i et stort Verdensrige.

I Reglen gaar ogsaa denne Sammen-slutningsproces, der udmunder i Dannelsen af Kongeguder eller en Verdensgud, parallelt med politisk Sammensmæltning af Samfundsgrupper, enten dette nu foregaar i fredelige Former eller ved Erobring. I hver af de store ægyptiske Byer finde vi saaledes en Mængde Guder, Totemdyr, hellige Træer o. s. v., Byens »Sjæle«, som de kaldes; de optræder i historisk Tid som en Helhed, fører Titler som »de store Høvdinge i Chem«, »de store Fyrster i Abydos«; hyppig ere de forenede til en Familje, bestaaende af Fader, Moder og Søn; Forbindelsen af disse Aandevæsner er fremkommen ved at de Klaner, der har dyrket dem enkeltvis, er smæltet sammen til en Kommune. Nærmere venskabelig Forbindelse mellem de forskellige Hellske Stater

har givet sig Udslag i at deres Guder ere blevne satte i Forbindelse med hinanden, og kommer til at danne en stor Familje, — hvis Liv i Olympens Hofborg den joniske Ridderdigtning har udmalet. Ogsaa Erobring kan frøembringe Sammenslutning af Aandevæsner, hyppig har den til Følge, at den sejrende Parts Guder overordnes de besejredes. Paa Madagaskar fandtes saaledes i forrige Aarhundrede ca: 50 uafhængige Stammer, hver med sin beskyttende Gud. Da saa Kong Radamas Fader ved Erobring samlede de adskilte Stammer under sig, blev ogsaa Billederne af de 12—15 vigtigste Stammers Guder opstillede sammen ved Hovedstaden Tananarivo, og de 4 mægtigste udvalgte som Beskyttere af Kongen og Helstaten; »der manglede kun Udvælgelsen af en øverste Gud, en himmelsk Radama.« I Kina og Ægypten drages denne sidste Konsekvens fuldt ud; da de mindre Lensstater er undertvungne og bragte ind under en fast Centralmagt, opstaar af sig selv Forestillingen om en himmelsk Centralmagt, der overfor Lokalguderne indtager ganske samme Stilling som Kejseren og Farao overfor Lokalhøvdingerne. I Ægypten viser den himmelske Konge, Ra, endog Tendens til helt at opsuge Lokalguderne i sin Person; de stedlige Præsteskaber faar nemlig rundt om i Ægypten travlt med at paavise, at de mange lokale Aandevæsner, Totemdyr og Guder kun ere Former af den mægtige ,Ra', der bliver »den eneste, Verdens Herre«. Den samme Slagningsproces lader sig ogsaa iagttage i Hellas, da Zeus og Apollon ved deres Stammers stigende Magt bliver store

Guder; talrige Lokalguder og Totemdyr identificeres da straks med Zeus, og Præsteskaberne opfinder Myther, der skal klare, hvorfor Guderne har »paataget« sig Dyreskikkelsen. — Udviklingen af Kongeguder og Verdensguder er i Almindelighed et Produkt af gentagne politiske Sammensmæltninger, der ender i et Verdensmonarki. Dannelsen af Riger som Hwang Ti's i Kina, Perserkongernes, Alexanders og Cæsarernes beforder i høj Grad Forestillingen om en Verdensgud. Dog fremgaar saadanne Kongeguder ogsaa paa andre Maader; i Arabien er det rimeligvis den livlige, fredelige Forbindelse mellem Stammerne i Tiden før Muhammed, som udvikler Tanken om en international »Gud« (Allah), der i Forhandlingerne staar over de partiske Stammeguder og efterhaanden ganske vokser dem over Hovedet.

Ret enestaaende er den Vej, ad hvilken Israels Nationalgud udvikler sig til Verdensgud og den Skarphed, hvormed han af dette lille Folk fremstilles som den eneste sande Gud. Rent fraset sin senere verdenshistoriske Betydning er Udviklingen her interessant paa Grund af de fortræffelige Kilder, der i en sjælden Grad tillader os at følge den i Enkelthederne.

Jahve tænkes i den israelitiske Stats Uafhængigheds Tid aldrig som Verdensgud, han er simpelthen »Israels Gud«, Landsgud i Palæstina. Det falder i denne Periode lige saa lidt Israel som noget andet Folk ind, at dets Gud skulde være den eneste eksisterende Aandevæsen; i andre Lande og

Byer hersker andre Guder, der staar i Forbund med Folkene der, ligesom Jahve med Israel i Palæstina; kommer man til et fremmed Land, kommer man under fremmede Guder. De fremmede Guders Eksistens og Magt udenfor Palæstina anerkendes i den ældre Literatur ogsaa i fuldt Maal. »Arver du ikke, hvad Kemosj, din Gud, lader dig arve? Og alt, hvad Jahve, vor Gud, har gjort ryddeligt for vort Ansigt, det tager vi i Arv«, siger Israeliterne til Amoriterkongen, fuldstændig sidestillende Jahve og Kemosj. Naar Saul tvinger David til at forlade Israel, er det det samme som at sige til ham: »Gaa bort og tjen andre Guder«, og som »at lade hans Blod falde til Jorden fjærnt fra Guds Ansigt.« (I. Samuels Bog 26.) Særlig tydelig træder denne Opfattelse af Jahve, som knyttet til Palæstinas Jord, frem i en Fortælling i Kongernes Bøger, hvor en Syrer for at kunne dyrke Jahve i Syrien maa medtage noget af Palæstinas Jord til Syrien; først derpaa kan der bygges Jahve et Alter.

I den profetiske Literatur ser vi derimod gradvis Landsguden Jahve forvandle sig til en Verdensgud, der er de fremmede Guder ganske overlegen eller endog den eneste eksisterende Gud. Selv om nu vore Kilder ikke tillod os at efterspore Aarsagen til denne Svingning i Opfattelsen, var der ikke Spor af Grund til at betvivle, at den overhovedet har naturlige Aarsager. Der lader sig nu imidlertid ud fra samtidige Kilder fremføre saadanne, der ere lige saa rimelige og lige saa vel begrundede som de aller fleste videnskabelige Antagelser vi opstiller. Det tilsyne-

ladende besynderlige ved Sagen er, at Omformningen af Gudsbegrebet fra Landsgud til almægtig Verdensgud, for hvem Hedningefolkenes Guder ere intet, finder Sted i Israels dybeste Fornedrelsestid, da Hedningefolkene triumferede, og da Jahves Tempel var bleven ødelagt af Hedningeguderne. Man just ud fra disse fortvivlede Forhold lader Overgangen sig forklare. Postulatet om Jahves Almagt netop paa denne Tid, dette Spring ud i det tilsynelagende absurde er aabenbart i den yderste Nød dikteret af Folkets Selvopholdelsesdrift; det er den eneste Redning, naar det ikke vilde opgive Troen paa sig selv og sin Gud og udslettes af Folkene Tal. Hezekiels Bog viser, hvilket overvældende Indtryk Jerusalems Fald og Indbyggernes Bortførelse gjorde paa de Jøder, der siden 597 opholdt sig i Babel, og hvilke Tvivl de vakte; man begyndte at tvivle om Jahves Magt, siden han fandt sig i sin Stads og sit Tempels Ødelæggelse, at tvivle om hans Retfærdighed, siden Staden var falden i den fromme Kong Josias Tid, medens den ugudelige Manassa havde levet sine Dage til Ende i Fryd og Herlighed. Folkets Eksistens som Folk afhænger af disse Tvivls Løsning. Det er to store Forfattere i Tiden, der skaffer Løsningen, Hezekiel og den ubekendte Forfatter til en Samling yderst pragtfulde Profetier, som er indskudt i Jesaja (Kap. 40—66.). Jahves Vanmagt er kun tilsyneladende, siger de; i Virkeligheden er han stærkere end Hedningeguderne, eller rettere han er den eneste Gud, Hedningeguderne ere intet. Naar Staden er falden og Folket ført bort, er det sket med Jahves

Vilje og til Straf for Israels syndefulde Fortid; men Jahve vil vise sin Magt og føre Israel tilbage til Palæstina. Teorien om Jahves Magt over Hedningerne, om Jahve som Verdensgud var i Virkeligheden den eneste mulige Løsning af Tingen. Den føres af Deutero. Jesaja ud i sin yderste Skarphed: »Jeg er den første, og jeg er den sidste, siger Jahve, og uden mig er der ingen Gud Gives der en Klippe og en Gud foruden mig? Jeg ved ingen;« Hedningernes Guder ere Stok og Sten; Hedningen tager en Træstamme og laver sig af den ene Halvdel en Ild, hvorved han varmer sig, af den anden Halvdel gør han sig en Gud, for hvem han kaster sig ned og siger: »Red mig, thi du er min Gud.« Denne absolute og skarpe Benægtelse af andre Guders Eksistens er noget nyt i Historien, kendes i hvert Fald næppe i saa stor Skarphed paa andre Steder, hvor vi træffer Konge- og Verdensguder.

Det er imidlertid kun Hedningeguderne, de Aandevæsner, der stod paa lige Fod med Jahve, der udryddes; de lavere Aandevæsner derimod, de gamle Tiders Sjæle og Aander, vedblive at eksistere. For en Del fortsætter de deres Tilværelse paa egen Haand om end underordnede Verdensguden — vi hører stadig Tale om besættende Aander — men for største Delen omdannes de til tjenende Aander, der bliver Mellemmænd mellem Menneskene og Verdensguden, som rykkes tilbage i stedse større Fjærnhed. Hos Profeten Sacharja finder vi allerede et stort nøjagtig trindelt Hierarki af Aander, der sørger for Verdensordnens Regelmæssighed.

Udviklingen af Konge- og Verdensguder betegner den højeste Form af den Verdensanskuelse, som forklarer Liv og Bevægelse i Naturen ved Hjælp af iboende Sjæle, Animisme, som Tylor har kaldt den. Vi er her allerede et godt Stykke borte fra den laveste Animismes usikre og lovløse Spøgelseverden, har f. Eks. hos Sacharja med en Verdensorden at gøre, der dog til en vis Grad er lovbunden og er paa Vej hen imod den Naturbetragtning, som overalt gradvis afløser Animismen ved at sætte Stof og Kraft som Aarsag til »Liv« i Stedet for Sjælene, Lovmæssighed i Stedet for Vilkaarlighed, — den som Videnskaben har de joniske Stæder at takke for og som fører Navnet: Materialisme.

Vi staar her ved Slutningen af den Udvikling, som dette Smaaskrift har foresat sig at følge; har fulgt Sjæletroen fra dens naturlige Oprindelse til dens højeste Udvikling i Forestillingen om en Verdensgud. Et Tillægskapitel skal endnu behandle de detaljerede Fremstillinger af Aandevæsner, som Individier med særlig udviklet Indbildningskraft, Digtere, Profeter o. s. v. har søgt at give.

5. „Hvis Okser og Løver havde Hænder og kunde danne Billeder, vilde de fremstille deres Guder som Okser og Løver.“

Den simple Kærne i al Religion er Forsøget paa at komme under Vejr med de Metoder, hvorved man kan skræmme eller benytte de ildesin-

dede Aandevæsner og for de venligsindedes Vedkommende sikre sig Bistand helst gennem Opretelsen af et fast Kontraktforhold. Dette forudsætter naturligvis et vist Kendskab til Aandevæsners Vaner og Tilbøjeligheder. Men derfra og til en detaljeret Udformen af deres Væsen er der et stort Spring, som rent praktisk set sjældent foretages, fordi der i Almindelighed mangler Holdepunkter. Sjælene af de afdøde tænkes vel i Reglen, saaledes som vi ogsaa kender det fra moderne Spøgelsehistorier, som nøjagtige Afbilleder af Legemet, thi saaledes ser man dem om Natten i Drømme. Denne Forestilling forfølges undertiden endogsaa ud i ret skarpe Konsekvenser, som naar Australnegerne søger at hindre den dræbte Fjendes Sjæl i at bruge Spyd imod dem ved at afhugge den højre Tommelfinger af Liget; saa maa nemlig ogsaa Skyggesjælen vandre om uden Tommelfinger; eller naar dødsdømte Kinesere har foretrukket den langsomme og pinefulde Død ved Korsfæstelse fremfor Halshugning, der ganske vist er hurtigere overstaaet men ogsaa gør Sjælen hovedløs. Hyppig tænker Folk sig dog ogsaa — tiltrods for Drømmebilledet — Sjælen som en formløs Damp eller gør sig ingen klar Forestilling om dens Udseende. Og overfor de Sjæle, hvis Tilværelse mærkes i Naturfænomenerne, ere Holdepunkterne saare faa; man lærer kun enkelte Sider af deres Væsen at kende, som at de svarer inde i Skoven, naar man raaber, at de kaster Ild op gennem Aabninger i Jorden o. s. v. Derfor ere vilde Folks Forestillinger om dem saaledes som vi have set, ogsaa højst vage

og vaklende. I endnu højere Grad er dette Tilfældet med de mægtigere Sjæle, der staar i Forbund med vandrende eller bosatte Stammer, med Byer eller Lande. De rykkes ud i en mere væsenløs Fjærnhed, er som sagt kun i al Almindelighed Aandevæsner, der beskytter en bestemt Stamme eller et bestemt Omraade med Ofre og Æresbevisninger.

I religionshistoriske Værker ser det imidlertid hyppig ud, som om det ikke var den rent praktiske Side af Sagen — Midlerne til at sikre sig Aandevæsnerne, Kontraktforholdet — der var Hovedindholdet af de forskellige Folks Religioner, men derimod en dogmatisk »Tro« paa bestemte Anskuelser om Aandevæsners Natur, Slægtskabsforhold, Bedrifter og paa de Legender, som findes optegnede i Kulturfolkenes Literatur og i Rejsebeskrivelser fra vilde Folk. Men dette er urigtigt. Thi de fleste af de literære og kunstneriske Kilder, hvorefter man har sammenflikket de mærkværdige Gudebilleder, man møder i religionshistoriske Værker, har ikke mere kanonisk ved sig end f. Eks. Fremstillingen af »Vorherre« i Prologen til Gøthes Faust og i Michelangelos Loftmalerier i Capella Sixtina har det for den kristne Kirkes Vedkommende. Der lader sig overhovedet næppe opstille nogen kanonisk, til alle Tider gældende Opfattelse af de enkelte Aandevæsner hverken hos vilde Folk eller hos Kulturfolkene. Literaturen og Kunsten har bevaret en Masse Billeder, der giver forskellige Tiders og Individuers forskellige Opfattelse af samme Ting: det

australske Aandevæsens Pundjel fremstilles af en som en Spurvehøg, af en anden som en gammel hjorderig Mand. Zeus er i Argos en Fetisjsten, i de ældre Dele af Ridderdigtningen skildres han som en barbarisk Lenstids Konge. der ikke kan holde sine Vasaller i Tømme og lever i stadig Skræk for sin Kone; i yngre Dele af samme Digtning, f. Eks. Odysseens — 14. Sang, staar han abstrakt og humaniseret som »Gud« hos XVIII Aarhundredes Deister. Paa samme Vis er kun Navnet fælles for den Odin, der skildres i Gylfaginning, lysten, løgnagtig, benyttende sin Ævne til at forvandle sig for at slippe bort fra sin Vært, hvis Datter han har forført, — og saa den Odin, der i Havamal fremstilles spydsaaret, fastende og hængende paa det vindomsuste Træ. Intet af disse Billeder er mere kanonisk end det andet, og de ere indbyrdes saa vidt forskellige, at de ikke lader sig arbejde sammen til et Hele, saaledes som religionshistoriske Værker ofte forsøger det. Og ganske urimeligt er det at fremstille »Troen« paa de mange ofte ret uanstændige Myter og Legender, hvori Aandevæsnerne optræder, som Religionens Hovedindhold

Alligevel kan det have sin store Interesse noget nærmere at betragte de Billeder af Aandevæsnerne, som de forskellige Landes og Tiders Medicinmænd, Profeter, Digtere og Kunstnere har efterladt; søge at udfinde de Regler, hvorefter de former sig.

I et Brudstykke, som vi har bevaret af den joniske Tænker Xenofanes, staar der: »Hvis Okser og Løver havde Hænder og kunde danne Billeder ligesom Menneskene, vilde de fremstille deres Guder som Okser og Løver.« Heine har udtrykt den samme Tanke i et bekendt Kapitel i *Atta Troll*, hvor den gamle Bjørn paa sit yderste ser Himlen aaben og som Gud en kolossal Isbjørn med snehvidt Skind, omgiven af svævende, rosenrøde Smaabjørne med Silkevinger. Dette er følgende udlagt: Mennesket danner altid sine Guder i sit eget Billede. Dette er, naar det ikke tages lige efter Bogstaven, rigtigt. En Indvending som, at Menneskene ogsaa kender Aandevæsner i Dyreham, rammer ikke det centrale i Sagen, som er, at ingen kan tilskrive Aandevæsnerne andre legemlige, intellektuelle og moralske Egenskaber end dem, han selv i Forvejen har aflejret i sin Bevidsthed; Medicinmændenes, Digternes og Kunstnernes Billeder af Aande verden er altid Afspejlingen af kendte Forhold her paa Jorden — i Almindelighed fantastisk forstørrede og vilkaarlig kombinerede.

Særlig stærkt træder dette frem hos meget lavtstaaende Folk, som kun har en fattig og begrænset Forestillingskreds at skabe deres Aande verden ud fra. Naar en jonisk Ridderdigter skal skildre Gudernes Herlighed, staar der til Raadighed for hans konstruktive Indbildningskraft Motiver fra det guldrige Mykenæs og Trojas Kongeborge; naar en israelitisk Profet som Hozekiel i Visionens Ekstase føler Jahves Nærhed, kan det svage Billede,

der fremstiller sig for hans Sjæl, bygge sig op af Minder om de orientalske Storkonger paa deres kerubbaarne Troner og laane Glans ikke blot af Regnbue og Solfaldsskyer, men ogsaa af Østerlands kostbare Stene: Krysolith, Safir og Krystal. Australiernes og Andamanboernes Medicinmænd kender fra Virkeligheden hverken tronende Monarker eller Guldpaladser eller kostbare Stene. Deres Aandevæsner — sorte Mænd og Koner — bliver fattige som Barkhytternes og Skindteltenes Beboere, og kun udstyret med de Magtmidler, Medicinmændene gør Fordring paa. I det londonske geografiske Selskabs Beretninger findes meddelt en Beskrivelse, som en australsk Medicinmand gav af et Aandevæsen, som han besøgte i en narkotisk Rus; det var en gammel sort Mand med langt Skæg; han sidder med Benene under sig foran sin Hytte, hvor der er en Masse Børn, Dyr og Fugle. Paa Skuldrene har han to Kvartsstykker, den eneste Art af Kostbarheder, Australieren kender fra Virkeligheden. Vil han ned paa Jorden, kan det ikke ske gennem en blot Viljesakt; han maa først forvandle sig til en Fugl — thi hvorledes skulde man ellers kunne komme gennem Luften? — og Forvandlingen tænkes naivt som en Smutten ind i et Fugleskind (»Fjederham«), en Proces, vi ogsaa kender, naar nordiske Guder skal bevæge sig gennem Luften. Paa samme Maade skildrer en andamansk Medicinmand det Aandevæsen, der frembringer Lyn og Torden: En stor Mand, der bor i en bikubeformet Stenhytte ganske som de Indfødte; »han har en stor Familje, alle Piger; han spiser og drikker

og tilbringer en stor Del af sin Tid med at sove. Naar han er vred, kommer han ud af sit Hus og brummer og kaster brændende Risknipper paa Folk. I Regntiden maa han stige ned paa Jorden for ligesom de Indfødte at forsyne sig med visse Arter af Føde.» (King).

Et andet særlig godt Eksempel paa, hvorledes Mennesker, der vil give en indgaaende Skildring af Aandevæsners Liv, gengiver deres egne Omgivelsers Levevis, Regeringsformer, Moral o. s. v., frembyder de ældre Dele af den joniske Ridderdigtning. Digterne kendte fra den virkelige Verden ingen absolut Herskermagt, derfor kan Gudekongen heller ikke udstyres med nogen saadan: han staar overfor de andre Guder ganske med samme vage Magt som Tidens Konger overfor Høvdingerne, hans Befalinger kan omgaas ligesom Agamemnons, de andre Guder kan endog tænke paa at binde ham. Lige saa lidt som Almagt kendes et Begreb som Alvidenhed: Da Zeus er i Æthiopien, ved han ikke, hvad der foregaar ved Troja, og da Here har faaet ham dysset i Søvn, kan de andre Guder, uden at han mærker det, handle mod hans Bud. Livet i Zeus' Hofborg er et noget idealiseret Afbillede af, hvad Digteren skildrer i Alkinoos' Palads i Faiakerlandet; Guderne samles her hver Dag til Gilde, spiser og drikker, fryder sig ved Strengespil, nyder Elskovens Glæder og gaar trætte til Hvile om Aftenen. Sæderne er brutale som hos Tidens Høvdinge: Zeus skændes med Here som Agamemnon med Klytaimnestra; da hun plager ham for at faa en Hemmelighed at vide, truer han hende

med Prygl, og den lamme Hefaistos stifter Fred med Løjer, der kunde passe i en tarvelig Beværtning. Heller ikke Gudernes Moral naar i nogen Henseende ud over Høvdingernes: ligesom Agamemnon og Achilleus røver deres »Medicinmænd«s Døtre, sætter ogsaa Guderne ved Magt og List deres Vilje igennem hos de dødeliges skønne Døtre, og deres Handlinger ledes saa lidt som Høvdingernes altid af ophøjet Retfærdighedsfølelse; personlig Tilbøjelighed, Familjeskab og Gaver spiller stedse en stor Rolle; i Krigen tager Zeus Parti for sine uægte Børns Slægt, Here staar af Skinsyge imod dem; stadig ledes Guderne af Hensynet til, hvor de har faaet eller kunne vente at faa fede Ofringer. Naar de skulle hjælpe deres Yndlinge, sker det rent personlig, ofte ved ret smaalige Snyderier, som naar Athene ved Diskoskastningen afsætter forkerte Mærker for Odysseus, eller naar Apollon for at hindre Diomedes i at komme først ved Væddekørslen slaar ham Pisken af Haanden, hvorpaa Athene straks giver ham den igen og vælter hans Medbejlers Vogn.

Man kunde fra Indisk, Islandsk og Ægyptisk Literatur hente lignende Eksempler paa denne Afspejlingsproces, sjældent dog i den Grad i Enkelthederne som ved de Skildringer af Aandevæsnerne, som de joniske Digtere med deres Kærlighed til det daglige Livs haandgribelige Smaating har moret sig med at give. Aandevæsnerne staar de fleste Steder uklare og vage mod hvad Tilfældet er hos Homer; karakteriseres kun ganske i Almindelighed som gode, mægtige (algode, almægtige, allestedsnærværende) o. s. v. Hvor nærmere Enkeltheder

anføres, naar de i deres Optræden, Tilbøjeligheder, Moral og Magtformer aldrig ud over hvad de Mennesker kender, der har skabt dem. Hos Samler- og Jægerstammer som Andamanboerne, Ildlænderne, Kubu'erne, der ikke kender noget til Høvdingemagt, er Aandeverdenen ogsaa et rent Kaos; først Sammenslutningen under en Høvding føder Tanken om en Gruppeaand. Borneo var for kort siden ligesom Kina i Middelalderen og Ægypten i den ældste Oldtid ingen politisk Enhed, men grupperet om forskellige Styrelsescentre; Forholdene i Aande- verdenen tænkes da ordnede paa samme Vis; da imidlertid Ægypten og Kina samles til et Hele, hæver der sig i Aandeverdenen Konge- og Kejserguder samtidig med at den jordiske Konge og Kejser underlægger sig Feudalherrerne.

Paa samme Maade det Sted, hvor Aandevæserne eller Sjælene tænkes at leve; i Reglen lades det taaget og ubestemt; men søger et Menneske at skildre det, kan det kun ske i Billeder, der ligger indenfor hans Erfaringskreds. Huroneren kan ikke tænke sig Sjælenes Opholdssted uden store Jagtgrunde; en ægyptisk Bonde ikke uden Kanaler og fede Marker — kun er Sæden her 7 Alen høj — Sjælen pløjer og saaer, og om Aftenen sætter den sig i Kølingen under sit Sykomortræ og spiller Brætspil. I Gylfaginning lever en Vikingetids Sjæle i stadige Kampe og Nydelsen af Svineflæsk og Mjød, og naar Muhammed skal skildre Sjælenes salige Liv for den vandløse Ørkens Beduiner, sker det i Billeder, hentede fra Oasen og Sjeikteltet: Der er Haver, hver med to Kilder og to Slags Frugter,

Sjælene „skal ligge paa Tæpper, stukne med Silke og broderede med Guld . . . og der skal være unge Jomfruer med ærbart Blik, uberørte af Mennesker og Aander, som Jaspis og Koral o. s. v.“ Og atter en Stadboer, som Forfatteren til »Aabenbaringen«, for ham tager de Saliges Bolig Form af en Stad, bygget i regelmæssig Firkant med Gader, Mure og Porte; men Byens Størrelse er uhyre, og som Bygningsmateriale er anvendt Guld og ædle Stene, Jaspis, Safir og Perler.

Og ved Væsner som Grif (Kerub), de talløse Drageuhyrer, Sâg o. s. v. beror det tilsyneladende uvirkelige og fantastiske kun paa, at de — forsaavidt de ikke lades helt vage og taagede — sammensættes af Bestanddele af forskellige Dyr, saaledes som Virkeligheden aldrig viser det (f. Ex. en Fugls Hoved, en Panters Krop, en Flodhests Bryst o. s. v.). Men hver for sig findes Bestanddelene alle i den virkelige Verden og indenfor de Grænser Skildrerer kender af Erfaring: Ægypterne henter Motiver til deres Fabeldyr fra Krokodil, Sjakal, Flodhest o. s. v., Ainoerne fra deres Lands mest fremtrædende Vilddyr: Bjørnen.

Det at ingen kan udstyre Aandevæsner og Aandeverdenen med Egenskaber, som han ikke kender og i Forvejen har i sin Hjerne, kunde synes saa selvfølgelig, at det næsten var overflødigt at sige det. Man vil derfor paa Forhaand være tilbøjelig til Tvivl, naar man i Rejsebeskrivelser finder ganske lavtstaaende Folk udstyrede med de mest ophøjede,

abstrakte Gudsbegreber; skelne mellem et »godt« og et »ondt« Princip, operere med Begreber som »uendelig«, »almægtig« o. s. v. Tvivlen bliver følgelig ikke mindre, hvis man hos samme Folk finder Beretninger om Verdens Skabelse, om en Syndflod o. s. v., der ganske ligner det gamle Testamentes, eller naar man som hos Karaiberne efter *de la Borde* finder en Tro paa en Skaber, der har dannet Mennesket af sit eget Kød, har levet paa Jorden, er død og opstaaet paa tredje Dagen og faret til Himmels. Der vil i slige Tilfælde paa Forhaand være Rimelighed for, at de ophøjede Gudsforestillinger enten ikke ere originale, men skyldes ældre kristelig eller muhammedansk Paavirkning (de findes f. Eks. i Afrika særlig hyppig hos Stammer, der har staaet i Forbindelse med Araberne), eller at de beror paa, at Beretteren ikke har forstaaet at sætte sig ind i vilde Folks Tankegang, men ubevidst har lagt sine egne Forestillinger ind i de Fortællinger, han hørte.¹⁾ I enkelte Tilfælde er vi ogsaa i Stand til bestemt at paavise, at saadanne Fortællinger, der er bleven antagne og udgivne for originale, i Virkeligheden er indførte. En omvendt Irokeserhøvding, David Cusick, nedskrev saaledes 1825 sit Folks, som han mente,

¹⁾ Højest vildledende er det ogsaa, naar Rejsende paa Grundlag af ubetydelige Lighedspunkter søger at presse vilde Folks Aandevæsener ind i den konventionelle græske Mythologis Skemaer; naar de gør den indianske Æventyrmand, der fremkalder Vinden ved at blæse med sin Mund til „Stormgud“ eller den gamle australske Kælling, der sanker Kvas til det store Solbaal, til „Solgudinde“.

oprindelige Myter og Gudsforestillinger; de minder undertiden lige til Ordlyden om det gamle Testaments Beretninger. Nu har vi imidlertid en ældre Version af de samme Myter, nedskreven 1636 af Jesuiterpateren Brebeuf, og i den mangler hele den gammeltestamentlige Farvning, Kampene mellem en »ond« og en »god« Aand o. s. v.

Et meget talende Eksempel paa, hvor lidt Mennesker i deres Opfattelse af Aandeverdenen kan naa ud over deres Forraad af jordiske Forestillinger og deres Kulturtrin, giver den engelske Rejsende, Palgrave, fra sit Ophold blandt de syriske Beduiner. Disse ere »omvendte« til Islam; hvad de have faaet af den nye Gud er imidlertid kun Navnet; overfor Islams Gudsbegreb staar de ganske uforstaaende. Allah er for dem egentlig kun »en Wely eller Neby med mystisk Magt«, han tænkes nærmest som en mægtig Sjeik, der hersker over sin Stamme, men overfor hvem man dog føler sig nogenlunde paa lige Fod. »Hvad vil I gøre, naar I kommer for Guds Ansigt efter saa ugudeligt et Liv?« spørger Palgrave en Beduin. »Hvad vi vil gøre? Vi vil gaa op til Gud og hilse paa ham. Og hvis han viser sig gæstfri og giver os Kød og Tobak, vil vi blive hos ham, ellers stiger vi til Hest igen og rider bort.« — Paa samme Maade omformes i Bakäiri-Indianernes Hjærne Kristus og de salige Afdøde i Paradis til en velstaaende Medicinmand og til Forfædreaander. I Karl v. Steinens Bog fortæller en af Indianerne, Antonio, der har været paa Missions-

stationen, hvorledes Troldmanden efter at have drukket den narkotiske Drik »døde« 3: daanede hen i Beruselse; »han gik til Himlen. Og der traf han Antigos (Førfædreanderne). Han traf ogsaa ham hvad er det nu, han hedder? (søger forgæves efter Navnet). Aa, hans Moder var jo ogsaa i Himlen.« — »Jesu Kristo?« — »Akkurat. Med ham talte han længe. Denne Kristo lod ham sidde ned paa en Skammel og bragte ham Kalabasser med Pogu og Pikigrød. Der var forfærdelig meget deraf. De talte længe sammen. Saa blæste han paa ham. Saa lod han ham vende tilbage. Han vaagnede i sin Hængekøje«. — »Hvordan slap han da ud?« — »Jo, Skyggen (mærk: Legemet ligger i Hængekøjen, men Sjælen gaar ud) steg lidt op over Himlen og saa godt efter det Hul, hvor igennem man flyver ud af Himlen. Og saa fløj den her ned.»

Beduinen og Bakairien omformer her Allah og Kristus, som de ikke fatter, efter deres Forstillingskres og Idealer, paa samme Vis som en middelalderlig Digter (»Heliand») tænker sig Kristus og Apostlene som en Hærkonge og hans tro Hirdmænd.

»Hvis Okser og Løver havde Hænder og kunde danne Billeder ligesom Menneskene, vilde de fremstille deres Guder som Okser og Løver.

Det er Forfattere fra Darwins Fædreland, Tylor, Spencer, Robertson Smith o. a., der har overført Læren om den naturlige Udvikling paa Religionshistorien. Deres Methode og Grundsyn er her stadig normgivende. For vilde Folks Vedkommende er Tylors Bog («primitive culture» I—II) vist stadig det bedste, der er leveret. Derimod er dens Fremstilling af den senere religiøse Udvikling hos Kulturfolkene ikke saa uangribelig, væsentlig fordi den ikke i samme Grad hviler paa Førstehaandsstudier. King: the supernatural (I—II Lond. 1895) betegner her et stort Fremskridt.

Dette Smaaskrift er et Uddrag af Samlinger til et større religionshistorisk Arbejde. Første Halvdel af Kap. 1 hviler væsentlig paa Tylor. Megen Tak er jeg her som flere andre Steder King skyldig. Spredte Enkeltheder skyldes Edw. Meyer, Wellhausen, Stade, Pietschmann o. a.

Til de Punkter, hvor dette Smaaskrift afviger fra tidligere Arbejder (hele Kap. 3; Forholdet mellem Kunstens og Literaturens Gudeverden og den praktiske Religions i Kap. 1 og 5; Sjælene i Naturen; Enkeltheder ved den Israelitiske Profetis Gudsbetragtning), haaber jeg snart at komme tilbage med større Udførlighed og fyldigere Begrundelse, men mener dog, at de ogsaa i deres nærværende Form kan svare for sig selv.

